

GRĂDINĂRITUL ÎN MILENIUL I E.N., PE TERITORIUL ROMÂNIEI

MARIA COMȘA

Încă din epoca neolitică existau, în preajma așezărilor, anumite loturi de teren lucrate de om, pe care printre plantele domesticite se aflau și unele legume¹.

Cu timpul s-au perfecționat și diversificat uneltele folosite pentru grădinărit, iar prin selecție s-au îmbunătățit (innobilat) plantele cultivate. Astfel s-a ajuns ca în secolele I î.e.n. — I e.n. dacii să aibă preocupări de grădinărit avansate pentru acel timp. Această ocupație e dovedită, atît prin prezența unor sape și săpăligi de fier, care au fost scoase la iveală, fie în diferite depozite de unelte, fie în așezări, ca și prin unele semințe de legume carbonizate descoperite în diferite complexe arheologice.

În funcție de descoperirile făcute pînă acum distingem la dacii din sec. I î.e.n. — I. e.n. cinci tipuri de sape sau săpăligi, unele din ele avînd chiar mai multe variante.

Tipul I îl reprezintă sapele sau săpăligile, lucrate dintr-o singură bară de fier îndoită în două, mijlocul barei forma gaura în care se prindea coada, iar capetele după ce au fost sudate sub gaura de fixare a cozii, fuseseră lățite prin ciocănire pentru a forma tăișul. Acest tip de săpăligă are porțiunea care alcătuiește gaura de prindere a cozii simplă lățită, fără muchie și fără aripioare. Sapele și săpăligile aparținînd acestui tip au trunchiul zvelt și lung, iar tăișul e rotunjit în formă de evantai. Sape și săpăligi de acest timp au fost descoperite la Grădiștea Muncelului, Căpilna, Gușterița-Sibiu și Tilișca² (fig. 1/1, 2; fig. 2/3, 6; fig. 3/2).

Tipul II e reprezentat de sape și săpăligi avînd corpul masiv. Există mai multe variante. Prima variantă (a) a acestui tip are tăișul drept sau aproape drept, corpul lor, privit din față sau din spate descriind un trapez înalt, sau mai rar un patrulater neregulat. Partea de deasupra găurii de fixare a cozii este masivă, descriind un patrat sau un dreptunghi în secțiune. Porțiunea care îmbracă coada, în cele două părți opuse tăișului are un fel de prelungiri (aripioare) care se termină de

¹ Eugen Comșa, *Betrachtungen über den Pflanzenbau während der Jungsteinzeit auf dem Gebiet Rumäniens*, ms. 1979, cf. și notele, 7 și 64.

² Ion Glodariu și Eugen Jaroslavski, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979, p. 97 și fig. 34/6—8, 10. H. Daicoviciu, Addenda la „Așezările dacice din Munții Orăștiei”, AMN, I, 1964, pl. III/1, 3 și pl. IV/1, 8.

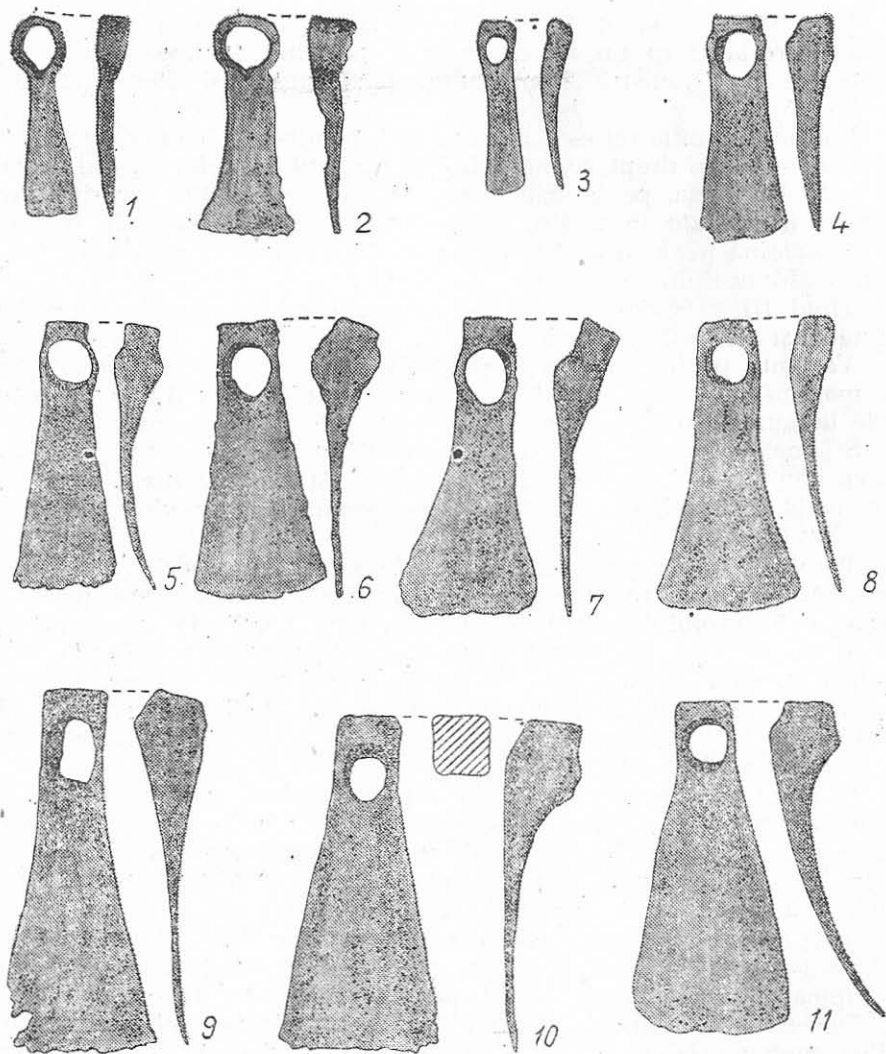

Fig. 1. Sape și săpăligi dacice (sec. I î.e.n.—sec. I e.n.), 1, 2 Sibiu-Gusterița ; 3, 6, 9—11 Grădiștea Muncelului ; 4, Bradu-Roman ; 5 Craiva (Piatra Craivii, lângă Alba Iulia) ; 8, Tilișca-Sibiu.

obicei în unghi. Marea majoritate a sabelor sau săpăligilor aparținând acestei variante au fost descoperite la Grădiștea Muncelului, Grădiștea Muncelului „Fețele Albe“, Piatra Craivii (Craiva), în apropiere de Alba Iulia, Tilișca-Sibiu, Luncani în Munții Orăștiei³ (fig. 1/3-11 ; fig. 2/1, 2 ; fig. 3/8).

³ *Ibidem*, fig. 27—29 ; fig. 30/3—5. Printre acestea I. Glodariu distinge trei variante, p. 68—69. De asemenea, piesele de la fig. 43/1—3, 5, 10, 14 și fig. 44/3—6, 16, 17, considerate de autor ca fiind eventual tesle, noi credem, judecând după masivitatea trunchiului și a tăișului, că sînt sape sau săpăligi.

Varianta a doua (b) se deosebește de prima doar prin faptul că are tăișul rotunjit ca un fel de evantai. Săpăligi de acest tip au fost descoperite la Grădiștea Muncelului, la Lunca și Piatra Craivii⁴ (fig. 3/3, 4).

Varianta a treia (c) este reprezentată printr-un singur exemplar cu trunchiul masiv și drept, având tăișul puțin lătit față de trunchi. Partea care îmbracă coada, pe laturile opuse tăișului este lătită formând două aripioare (terminate în unghi). Partea de deasupra găurii de înmănușare se termină în două coarne (*bidens*). Exemplarul a fost descoperit la Grădiștea Muncelului⁵ (fig. 3/7).

Tipul III e reprezentat de sapele cu tăișul de formă romboidală. Distingem și aici două variante.

Varianta primă (a) o reprezintă săpăligile la care, lama are lățimea maximă pe mijloc (fig. 2/4,5), iar varianta a doua (b), o constituie sapele la care lățimea maximă a lamei se află în partea inferioară (fig. 2/7). Și unele și altele au deasupra găurii de fixare a cozii o muchie masivă, iar partea care acoperă coada este lătită în forma a două aripioare, care se termină în unghi. Toate exemplarele provin de la Grădiștea Muncelului⁶.

Tipul IV este reprezentat de sapele având tăișul de forma patru-lateră. Acest tip e reprezentat prin două exemplare, descoperite la Grădiștea Muncelului⁷. Ambele au deasupra găurii de înmănușare o muchie masivă. Una din aceste sape are porțiunea care îmbracă coada simplă (fig. 3/10) în timp ce a doua are această parte reprezentată prin două aripioare terminate într-un unghi cu vârful ușor rotunjit. La aceasta din urmă tăișul este adaos de partea în care se fixează coada prin sudare (fig. 3/9).

În afară de diferitele tipuri de sape și săpăligi prezentate mai sus mai există (săpoaie, tîrșițe) și sape-tîrnăcop, folosite la săparea terenurilor mai pietroase din zonele de munte. Două asemenea exemplare provin dintr-un depozit de unelte, descoperite pe Muntele Strîmbu în apropiere de Grădiștea Muncelului⁸ (fig. 3/1,5).

Tot acolo a mai fost descoperită o săpoaie (tîrșiță) cu trunchiul masiv prismatic, având partea în care se fixează coada lătită în formă de aripioare, terminate în unghi și vârful rotunjit. Tăișul este lătit⁹ (fig. 3/6). Astfel de săpoaie puteau fi întrebuințate la desfundarea terenurilor pentru grădinarit dar și la săparea unor gropi, șanțuri, fortificații de pămînt etc.

Pe teritoriul provinciei romane *Dacia* ca și în Dobrogea (care a făcut parte din provincia *Moesia Inferior*, iar începînd cu secolul al IV-lea

⁴ *Ibidem*, fig. 44/1, 2. Acestea au fost socotite tesle, după noi însă judecînd după masivitatea trunchiului sînt săpăligi.

⁵ *Ibidem*, fig. 30/7.

⁶ *Ibidem*, fig. 29/6 și 30/1, 2.

⁷ *Ibidem*, p. 69 și fig. 30/6, 8.

⁸ Ion H. Crișan, *Un depozit de unelte descoperit în apropierea Sarmizegetusei (Grădiștea Muncelului)*, Muzeul Bruckenthal, Studii și comunicări, Arheologie-Istorie, Sibiu, 1965, p. 213—221; Ion Berciu și Al. Popa, *Depozitul de unelte dacice de pe Muntele Strîmbu de lângă Grădiștea Muncelului*, SCIV, XIV, 1, 1965, 156, fig. 3/12, 13. Aceste sape-tîrnăcoape autorii le-au considerat tesle. cf. și nota 21.

⁹ *Ibidem*, p. 156, fig. 3/4, p. 113. Este probabil cel publicat de D. Tudor, cf. nota 13. Cele două unelte au fost considerate impropriu tesle.

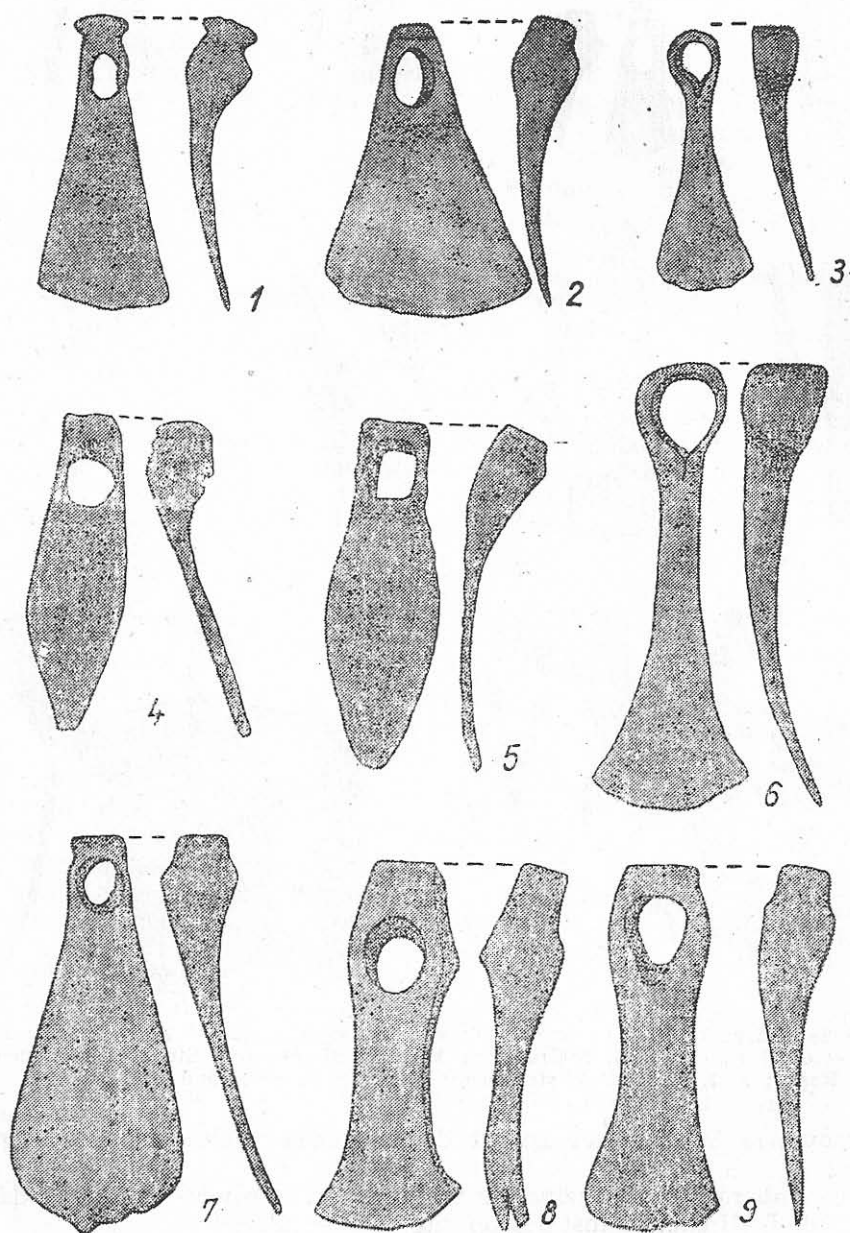

Fig. 2. Sape și săpăliși dacice (sec. I î.e.n.—sec. I e.n.), 1, 4—7 Grădiștea Muncelului; 2, Lunca-Deva; 3 Tilișca-Sibiu; 8, 9 Piatra Craivii (lângă Alba-Iulia).

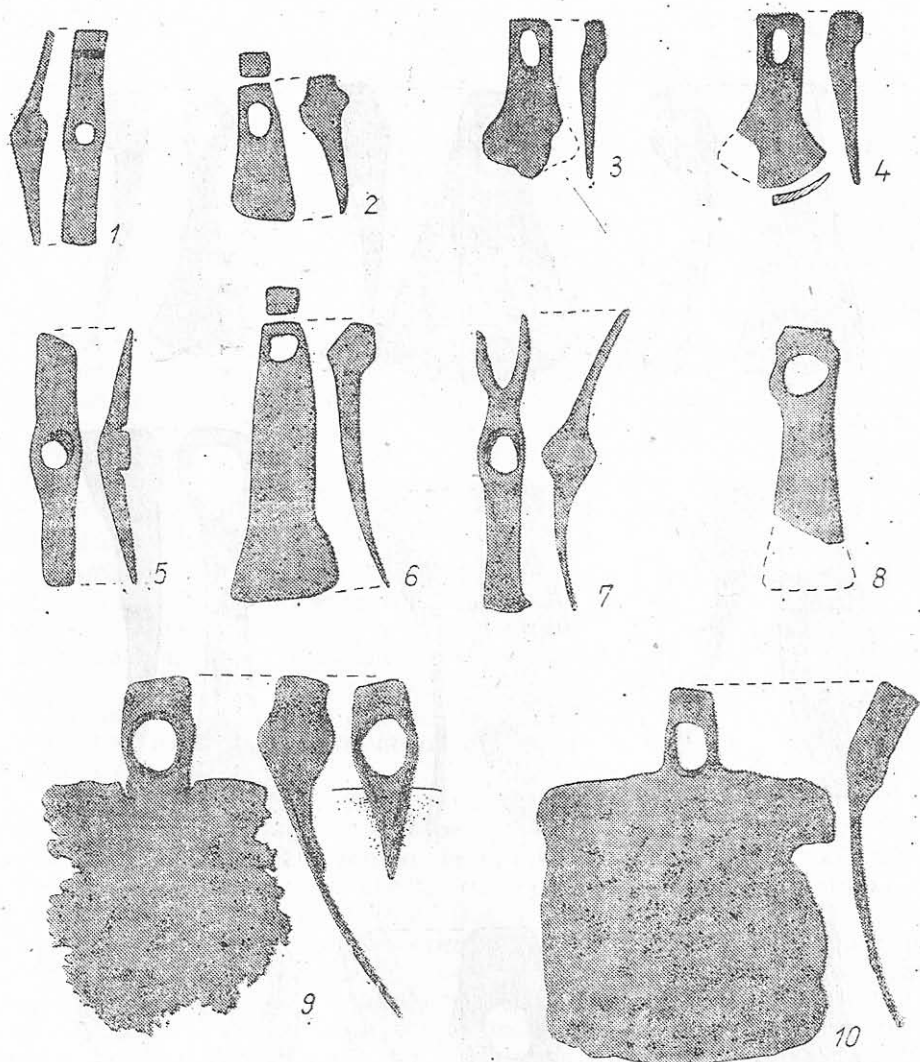

Fig. 3. Sape-tîrnăcop (1, 5), săpoaie (6) sape și săpăligi (2—4, 7—10) dacice (sec. I î.e.n.—sec. I e.n.) 1, 2, 5, 6 Grădiștea Muncelului, Muntele Strîmbu, 3 Luncani-Piatra Roșie; 4, 7, 9, 10 Grădiștea Muncelului; 8 Căpîlna, jud. Alba.

din provincia *Scythia*) au apărut de asemenea unelte folosite la grădinarit.

În Dobrogea în depozitul de unelte de la Moșneni-Peceneaga datat în secolele I—II e.n., au fost descoperite două săpăligi ¹⁰.

Prima are trunchiul zvelt și lung tăișul lățit, porțiunea care formează gaura de prindere a cozii este lățită de o parte și de alta (pe

¹⁰ Vladimir Dumitrescu, *Muzeul Național de Antichități* (ghid), București, 1968, fig. 54.

părțile opuse tăișului) în forma unor aripioare. Deasupra găurii de fixare a cozii are o muchie bine profilată și destul de masivă (fig. 4/1).

A doua săpăligă are tăișul în formă de limbă iar coada e prinsă într-un tub (toc) (fig. 4/5).

Un exemplar foarte apropiat avînd tăișul în forma unui trapez alungit iar coada prinsă într-un tub (toc) a fost descoperit la Cristești-Mureș⁴¹. Piesa a fost găsită întîmplător și din această cauză o putem data doar cu probabilitate în secolele III—IV e.n. (fig. 4/6).

Atît la exemplarul de la Moșneni-Peceneaga cît și la cel de la Cristești-Mureș tăișul formează un unghi drept cu tubul în care se prindea coada (fig. 4/5, 6).

O săpăligă apropiată ca formă de prima săpăligă de la Moșneni-Peceneaga a fost descoperită și la Bumbesti-Jiu⁴². Săpăliga de la Bumbesti datată în sec. II e.n., are trunchiul lung masiv, dreptunghiular în secțiune. Tăișul este lătit. Porțiunea care îmbracă gaura de înmănușare este lătită pe părțile opuse tăișului în formă a două aripioare, terminate în unghi. Deasupra găurii de prindere a cozii are o muchie care descrie un dreptunghi (fig. 4/2). Un alt exemplar este lucrat dintr-o bară de fier îndoită în două. Această săpăligă are trunchiul lung și tăișul lătit⁴³. Ea este de același tip cu săpăligile dacice, încadrate de noi în tipul I (fig. 4/8).

Patru tipuri diferite de sape și săpăligi provin din depozitul de unelte aparținînd epocii romane (sec. II—III), descoperite la Mărculeni⁴⁴.

O săpăligă este lucrată dintr-o bară de fier îndoită în două (fig. 4/4), la fel ca și săpăligile dacice aparținînd tipului I.

A doua săpăligă are lățimea tăișului aproape egală cu lățimea muchiei ca tip corespunde sabelor și săpăligilor dacice încadrate în tipul II varianta a. Porțiunea care alcătuiește gaura de înmănușare, pe părțile opuse tăișului, este lătită formînd niște aripioare cu marginile rotunjite în formă de semicerc. Deasupra găurii de prindere a cozii are o muchie înaltă, dreptunghiulară în secțiune (fig. 4/3).

Al treilea exemplar reprezintă o săpăligă cu trunchiul lung, dreptunghiular în secțiune și tăișul lătit. Deasupra găurii de fixare a cozii are două coarne (*bidens*). Porțiunea care formează gaura de înmănușare, pe laturile opuse tăișului este ușor lătită, formînd spre partea exterioară (convexă) a tăișului un unghi, iar pe partea opusă unghiului e ușor rotunjită (fig. 4/9).

Această săpăligă are o analogie apropiată la Grădiștea Muncelului (fig. 3/7) încadrată de noi în tipul II/c al uneltelor dacice.

⁴¹ Dorin Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania* (III), Materiale, II, 1956, p. 157 și fig. 95/3, p. 158.

⁴² Grigore Florescu, Expectatus Bujor, Ana Matrosenco, *Săpăturile de salvare de la Bumbesti*, Materiale, IV, București, 1975, p. 115, pl. III/19. În afara exemplarului desenat se mai amintește încă o sapă, lungă de 21 cm, cu ceafa (muchia) rotundă, *ibidem*.

⁴³ D. Tudor, *Oltenia romană*, București, 1968, ed. III-a, p. 75, fig. 13/3.

⁴⁴ Ion Glădariu, Andrei Zrinyi și Paul Gyulai, *Le dépôt d'outils romains de Mărculeni*, Dacia, XIV, 1970, p. 212, fig. 11/5, 6 și fig. 13/3 (considerată impropriu tesle); p. 220, fig. 24/5, 6; p. 225, fig. 27/6, 9 (considerate impropriu tesle). Două săpăligi provin și de la *Tibiscum*, cf. M. Moga, Doina Benea, *Unelte agricole romane descoperite la Tibiscum*, St. și Com. Caransebeș, II, 1977, p. 327 și pl. I/5, 6 (ultima fiind sapă-tîrnăcop).

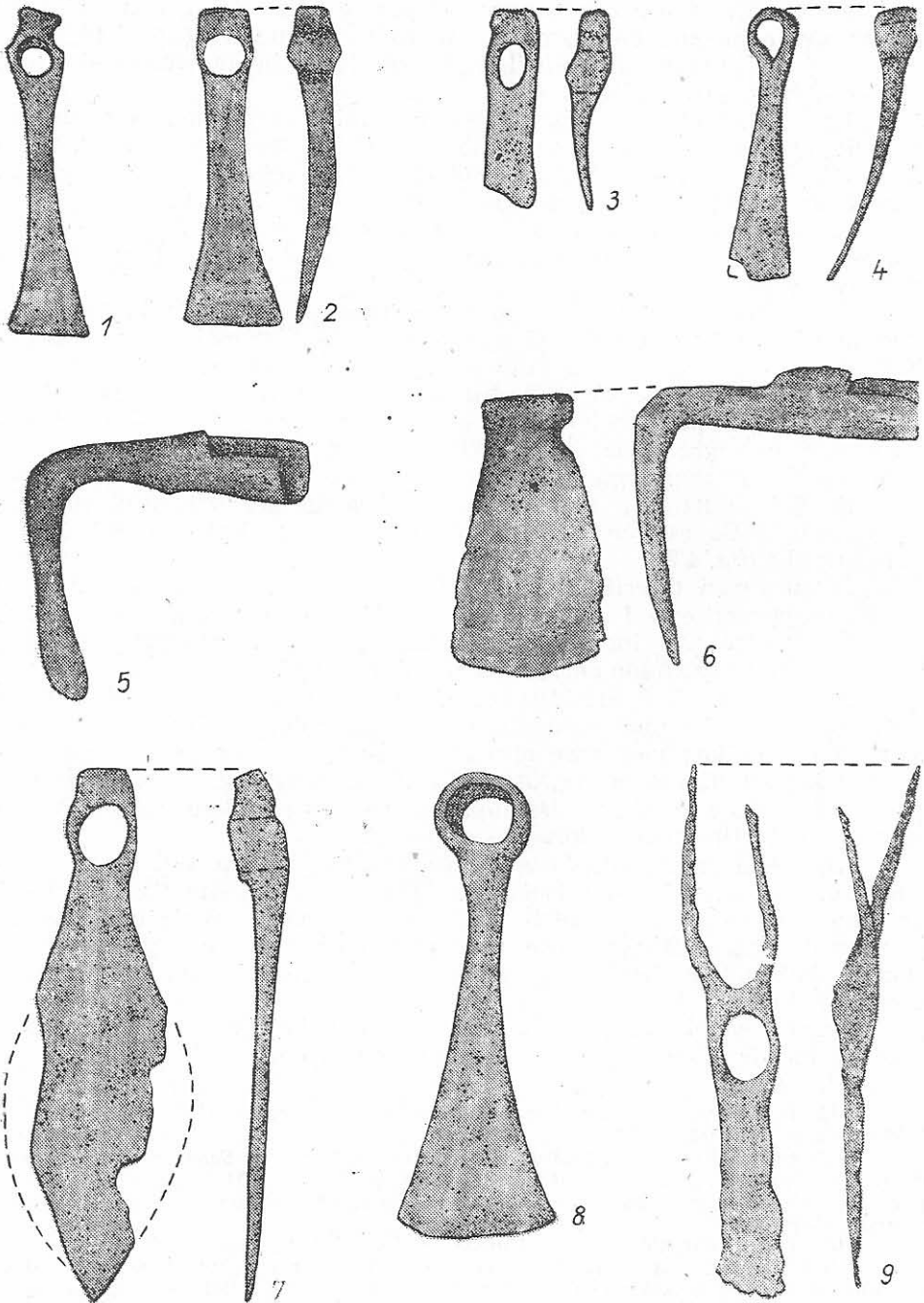

Fig. 4. Sape și săpăligi din epoca romană, 1, 5 Moșneni-Peceneaga, lângă Mangalia (sec. I—II e.n.); 2, 8 Bumbști-Jiu (sec. II e.n.); 3, 4, 7, 9 Mărculeni, jud. Mureș (sec. II—III e.n.); 6 Cristești-Mureș (sec. III—IV).

În sfârșit a patra săpăligă are tăișul de formă romboidală. Porțiunea care formează gaura de prindere a cozii, pe părțile opuse tăișului este puțin lățită. Deasupra găurii de fixare a cozii are o muchie bine pronunțată care descrie un dreptunghi (fig. 4/7).

Acest exemplar este apropiat de sapele cu tăișul romboidal descoperite la Grădiștea Muncelului încadrate de noi în tipul III/a a uneltelor dacice (fig. 2/4, 5).

O sapă foarte apropiată de cele din zilele noastre cu tăișul de forma unui semioval. De asemenea gaura de prindere a cozii are forma unui oval tăiat pe jumătate cu colțurile rotunjite, partea sa superioară fiind dreaptă, iar partea sa inferioară este rotunjită. Unealta datează din vremea stăpînirii romane în Dacia și provine de la Răcari (fig. 5/1), iar alte 4 exemplare provin de la *Tibiscum*¹⁵.

Din perioada romană târzie, respectiv din secolul al IV-lea avem trei sape descoperite în castrul de la Gornea¹⁶.

Prima are tăișul semicircular, care se leagă printr-o placă de tubul (tocul) pentru prinderea cozii. Tubul în care se băga coada e turtit împreună cu o parte din placă peste tăiș. Credem că și la acest exemplar, ca și la sapele de la Moșneni-Peceneaga și Cristești tăișul forma unui unghi drept cu tubul de fixare al cozii (fig. 5/7 a-7 b).

Al doilea exemplar are tăișul ușor trapezoidal cu colțurile mult rotunjite, latura mai lungă aflîndu-se în partea superioară. Pe mijloc pe partea dinspre coadă tăișul are o nervură mediană pronunțată. Gaura de fixare a cozii e rotundă. Deasupra găurii de fixare sapa are o muchie bine profilată dreptunghiulară în secțiune. Exemplarul al treilea are tăișul drept cu laturile ușor arcuite și trunchiul scurt și gros. Gaura în care se fixa coada e rotundă. Deasupra găurii de fixare a cozii se află muchia bine profilată, dreptunghiulară în secțiune (fig. 5/4, 5).

În teritoriul din afara provinciei romane Dacia pînă acum au apărut o sapă și alte unelte la Ploiești-Triaș, datate în secolele IV—V e.n.^{15a}.

În secolele V—VIII astfel de unelte lipsesc deocamdată de pe întreg teritoriul țării.

Începînd cu secolul al IX-lea însă (eventual chiar în a doua jumătate a secolului al VIII-lea) uneltele care dovedesc preocupări de grădinarit încep să apară din nou.

Lipsa acestor unelte în perioada de trecere la feudalism o considerăm o carență a cercetărilor și nu o lipsă de continuitate efectivă.

Uneltele care dovedesc preocupări de grădinarit devin și apar din nou în secolele IX—X mai ales în diferitele depozite de unelte și arme.

Astfel din depozitul de unelte și arme de la Birlogu-Teleorman, a putut fi salvată și o săpăligă cu lama trapezoidală și tăișul drept. Partea care formează gaura în care se prinde coada, pe laturile opuse tăișului, este lățită în formă de aripioare care se termină într-un unghi cu vârful

¹⁵ D. Tudor, *op. cit.*, p. 74, fig. 12/11; M. Moga, Doina Benea, *op. cit.*, p. 327 și pl. 2-4.

^{15a} V. Teodorescu în *Prahova. Tradiții de luptă și înfăptuiri socialiste*, p. 21, fig. a.

¹⁶ Nicolae Gudea, *Gornea. Așezări din epoca romană și romană târzie*, Banatica. Studii și cercetări arheologice, Reșița, 1977, p. 81 și fig. 54/1; fig. 56/1, 2.

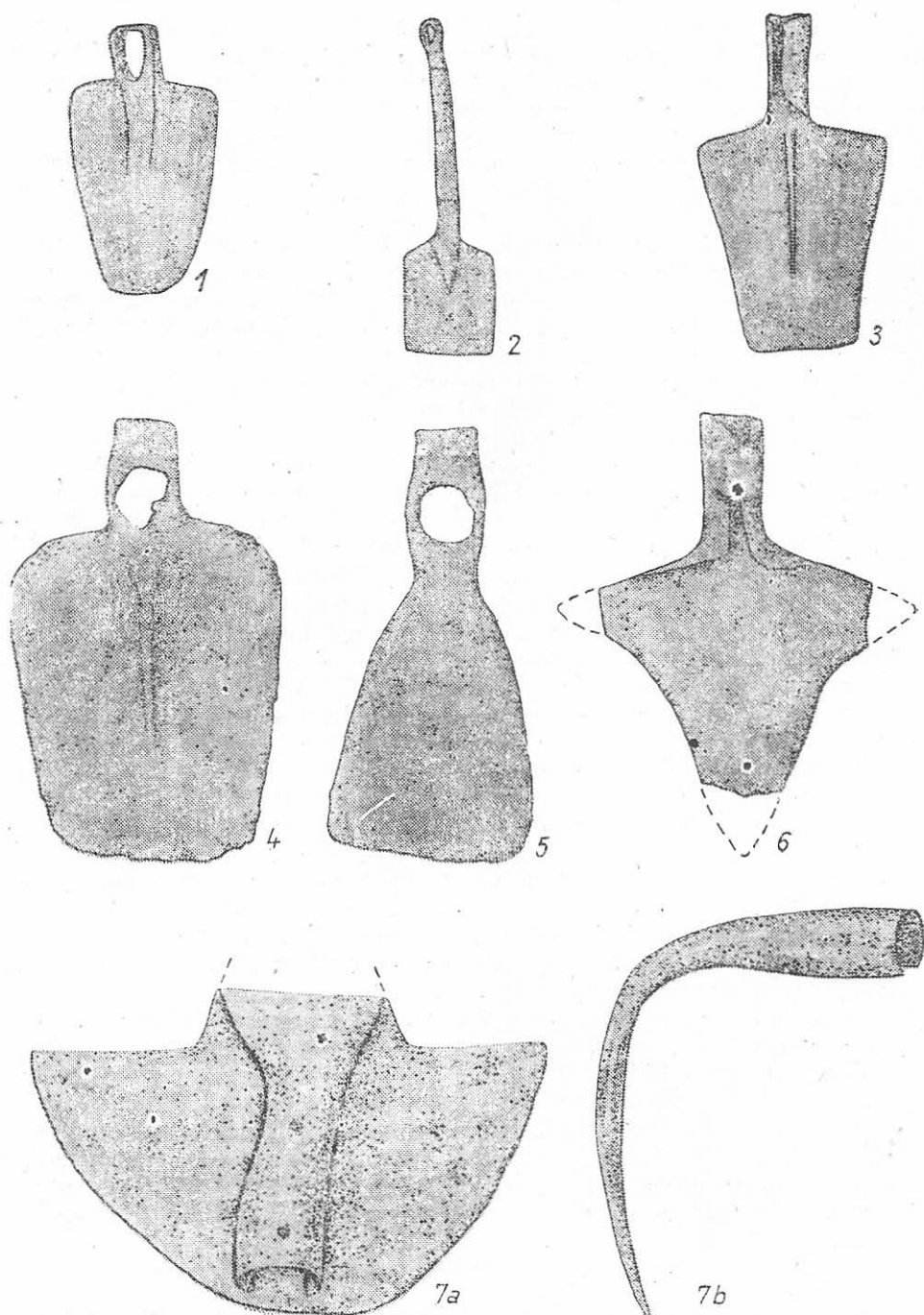

Fig. 5. Sape, săpăliși (1, 4, 5, 7) și hirlțe-lopeți (2, 3, 6) din epoca romană. 1 Sucidava-Celei; 2. Pandantiv al colierului de aur din tezaurul nr. 1 de la Șimleul Silvaniei (sec. III—IV e.n.); 3 Moșneni-Peceneaga, lângă Mangalia (sec. I—II e.n.) 4, 5, 7 Gornea, jud. Caras-Severin (sec. IV e.n.); 6 Răcari jud. Dolj (sec. II—III e.n.)

rotunjit. Deasupra găurii de fixare a cozii are o muchie care descrie în secțiune un dreptunghi. Exemplarul se datează în secolul al IX-lea (fig. 6/1). O altă săpăligă, datată tot în secolul al IX-lea, provine din depozitul de unelte și arme descoperit la Curcani-Ilfov. Săpăliga de la Curcani are tăișul în formă de frunză (romboidal), care se leagă de porțiunea în care se fixează coada printr-un trunchi masiv, dreptunghiular în secțiune. Pe partea interioară a lamei tăișului se află o nervură mediană în relief. Porțiunea în care se fixează coada, pe laturile opuse tăișului, este lătită în formă de aripioare care se termină într-un unghi cu colțurile mult rotunjite¹⁷ (fig. 6/6).

Din secolul al X-lea avem patru sape sau săpăligi care făceau parte din depozitul de unelte și de arme descoperit la Dragosloveni-Vrancea⁸¹. Trei dintre acestea au lama tăișului trapezoidală. Porțiunea care formează gaura de prindere a cozii este lătită, având forma unor aripioare semicirculare. Deasupra găurii de fixare a cozii au o muchie dreptunghiulară (fig. 6/2, 3, 5).

A patra săpăligă se deosebește ca tip de cele precedente. Ea are tăișul lătit în formă de evantai, legat de porțiunea în care se fixează coada printr-un trunchi lung, dreptunghiular în secțiune. Partea în care se fixează coada, pe laturile opuse tăișului, este lătită în forma unor aripioare semicirculare. Deasupra găurii de fixare a cozii muchia are forma unei turte ovale, care se separă de restul corpului printr-o gîtuire (fig. 6/4).

În afară de tipurile de săpăligi enumerate mai sus, în decursul mileniului I al e.n., s-a păstrat și săpăliga cu coarne (cu două sau mai rar cu trei coarne, pe partea opusă tăișului), atestate etnografic în Transilvania, Crișana și Banat. Tăișul lor era fie în forma unui triunghi cu laturile puțin arcuite (fig. 7/2, 3) asemănătoare cu sapa din epoca romană tîrzie de la Gornea, sau cu lama romboidală care evoluează de asemenea din tipuri romane. Vor fi existat, după cum dovedesc datele etnografice, din vestul țării și exemplare fără coarne. În Transilvania s-a păstrat însă și sapa de grădinărit, numită coastă, la care partea lucrătoare era formată din două coarne puternice uneori avînd pe partea opusă și un tăiș îngust. Aceste tipuri de unelte derivă din unelte asemănătoare (*bidens*, *rastrum*) folosite la grădinărit și la vie de către romani¹⁹ (fig. 7/1).

În sfîrșit, o unealtă dublă, care era folosită fără îndoială la grădinărit provine dintr-o descoperire întîmplătoare de la Slon. Unealta constă dintr-o sapă cu tăișul patrulater, împărțit în două pe partea interioară de nervură mediană. Partea de fixare a cozii este rotundă, fiind ieșită în afară în spatele uneltei.

¹⁷ Ion Nania, *O importantă descoperire din perioada feudalismului timpuriu la Bîrlogu, com. Neagrași, jud. Argeș*, Studii și Comunicări, 2, Pitești, 1969, fig. 2/2 a—2 b; Maria Comșa și C. Deculescu, *Un depozit de unelte și arme descoperite la Curcani (jud. Ilfov)*, SCIV, 23, 1972, 2, p. 469 și fig. 2/8, p. 471.

¹⁸ Maria Comșa și Gh. Constantinescu, *Un depozit de unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperit la Dragosloveni*, SCIV, 20, 1969, 3, p. 428, fig. 2/5, 7, 8, 9 la care se mai adaugă încă un exemplar fragmentar, cf. p. 429.

¹⁹ Constantin Popa, *Agricultura în mîrginimea Sibiului*, Cibinul, Sibiu, 1969—1973, p. 64 și p. 66, fig. 4; Muzeul Bruckenthal Sibiu, Ghidul Muzeului tehnicii populare Sibiu, 1974, p. 138. Pentru vestul țării, în special Crișana, materiale văzute de noi.

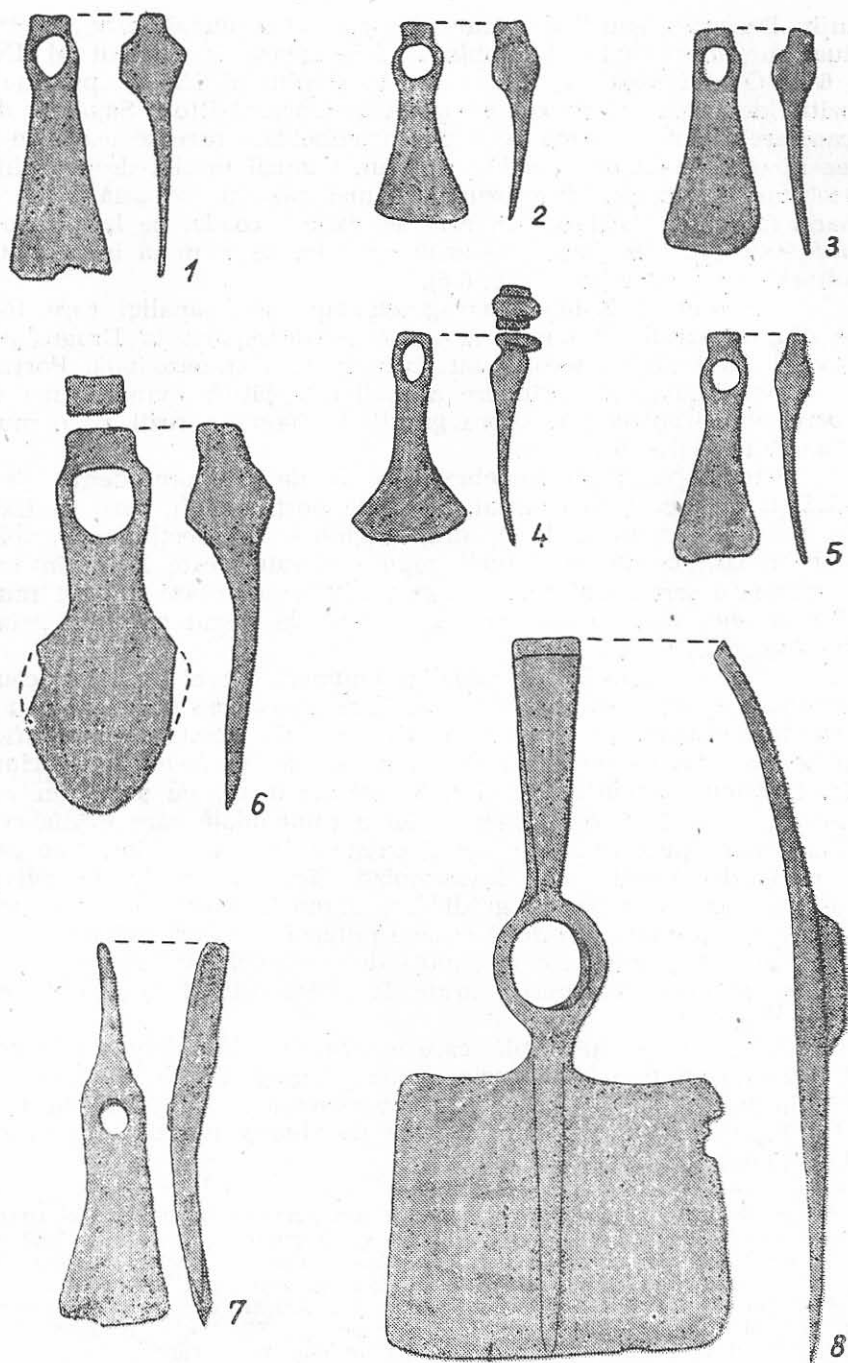

Fig. 6. Sape, săpăligi (1—6) tirnăcop (7) și săpă-tirnăcop de la sfârșitul mileniului I—începutul mileniului II e.n. 1 Bîrlogu-Argeș; (sec. IX), 2—5 Dragosloveni-Vrancea (sec. X); 6 Curcani Ilfov (sec. IX); 7 Păcuil lui Soare (sec. XI—XII ?); Slon-Prahova, (sfârșitul sec. X—începutul sec. XI).

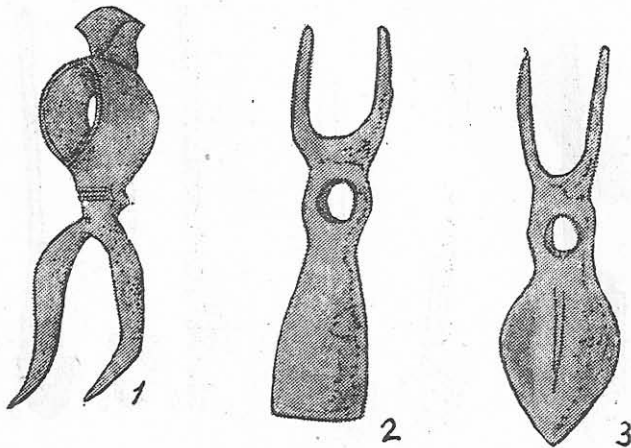

Fig. 7. Săpăligi actuale folosite la grădinărit, dezvoltate din forme similare din epoca romană. 1, 2 Transilvania, 3. Bihor.

Pe partea opusă sapei se află un mic tîrnăcop care are corpul în forma unui trapez prelung, iar tăișul este teșit oblic (fig. 6/8). Unealta aparține foarte probabil perioadei de existență a clădirilor cneziale de pe Dealul „La Ciugă”²⁰. Înclinăm a o data în secolele X—XI.

La Grădiștea Muncelului, Costești și Cucuiș s-au găsit sape-tîrnăcop dacice, un tîrnăcop din epoca romană tîrzie, provine de la Gornea, iar altul din epoca feudală timpurie a fost descoperit la Păcuiul lui Soare²¹. Ca și săpoaiele, tîrnăcopul putea fi folosit la deștelenirea terenurilor și la săparea locurilor mai pietroase, la facerea gropilor, la săparea șanțurilor, fortificațiilor etc. (fig. 6/7).

De asemenea budacul (cf. sb. *budak*) era un fel de tîrnăcop sau sapă mare cu care se făceau cuiburi pentru sădit legume.

O altă unealtă care se leagă de preocupări de grădinărit este hîrlețul. Încă din timpuri străvechi au existat hîrlețele de lemn care au supraviețuit pînă în evul mediu dezvoltat și chiar mai tîrziu. Hîrlețele primitive de lemn sînt de două tipuri.

Primul tip îl constituie hîrlețul făcut dintr-o cracă ascuțită în forma unui tăiș îngust. Una din crengile acestei crăci era tăiată drept pentru ca partea cu tăișul să poată fi apăsată cu piciorul, iar a doua cracă era păstrată pentru a fi folosită drept coadă a uneltei. Acest tip de hîrleț care a apărut foarte probabil încă în epoca neolitică, a persistat

²⁰ Unealta a fost descoperită cu ani în urmă de către locuitorul Cursaru Iosif, pe teritoriul cetății de pe Dealul „La Ciugă”, la o adîncime foarte mică (circa 10—15 cm) sub nivelul de călcare actual. Pentru datarea clădirilor cneziale de la Slon cf. Maria Comșa, *Un knezat roumain des Xe—XIIe à Slon-Prahova (Étude préliminaire)*, Dacia, XXII, 1978, p. 303—317.

²¹ N. Gudea, *op. cit.*, p. 81 și fig. 44/1; Ion Glodariu și Eugen Iaroslavschi, *op. cit.*, fig. 53/1—3; Dumitru Vilceanu, în *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină, I*, București, 1972, p. 169, fig. 68/4. Considerat impropriu unealta pentru cioplit piatra. În zona de munte e folosit și azi uneori la grădinărit.

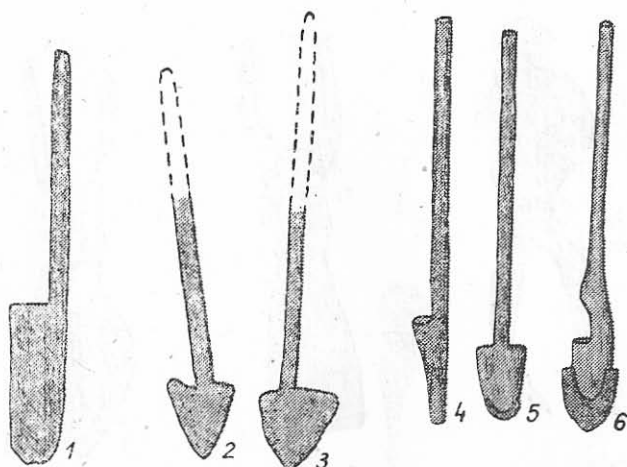

Fig. 8. Diferite tipuri de hîrlete de lemn : 1. Valea Florilor (dacic sec. I e.n.) ; 2, 3 Mănăstirea Sucevița (după o pictură medievală din a doua jumătate a sec. XV) ; 4, 6 aflat în Muzeul etnografic din Cluj ; 5. aflat în 1922 în Muzeul Colegiului din Aiud.

pe teritoriul țării noastre pînă acum cîteva decenii sub numele de „sapă de lemn“²² (fig. 8/4).

Al doilea tip este mai perfecționat. El este făcut dintr-o singură bucată de lemn din care se cioplește tăișul, continuînd în sus cu o coadă. Acest tip de hîrleț, judecînd după reprezentările de pe picturile medievale de la Mănăstirea Sucevița, avea tăișul triunghiular cu colțul de jos rotunjit sau în forma unui semioval alungit, judecînd după un hîrleț de lemn dacic, folosit pentru exploatarea sării (fig. 8/1-3)²³.

Ulterior pentru a-i mări rezistența, hîrlețului de lemn i se aplică o ramă de fier. Odată cu aplicarea ramei de fier, tăișul de lemn capătă forma unui oval tăiat pe jumătate. Ca și în cazurile anterioare coada și paleta hîrlețului sînt lucrate dintr-o singură bucată de lemn. La început se pare că rama metalică îmbracă doar vîrfurile paletei, fiind fixată de partea lucrătoare cu cuie. Acest fel de ramă de hîrleț, nu o avem atestată încă prin descoperirile arheologice, dar o avem documentată printre materialele etnografice (fig. 8/5)²⁴. Hîrlețul avînd doar vîrfurile îmbrăcate în ramă metalică, constituie după noi o formă intermediară între sapa, respectiv hîrlețul de lemn și hîrlețul de lemn la care rama metalică acoperă atît vîrfurile cît și laturile paletei, respectiv a părții lucrătoare.

²² C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Insemnări asupra agriculturii preistorice de pe pămîntul românesc*, București, 1922, p. 6—7 și fig. 1/1. Unealta se află în Muzeul Etnografic din Cluj.

²³ V. Neamțu, *Originea și evoluția hîrlețului în Moldova și Țara Românească*, Arheologia Moldovei, VII, București, 1972, p. 332—333 și fig. 5/1 ; Al. I. Maxim, *Un deposit de unelte dacice pentru exploatarea sării*, AMN, VIII, 1971, p. 457 și fig. 2/1.

²⁴ C. S. Nicolăescu-Plopșor, *op. cit.*, fig. 1/2. Unealta se afla în 1922 în Muzeul colegiului Aiud.

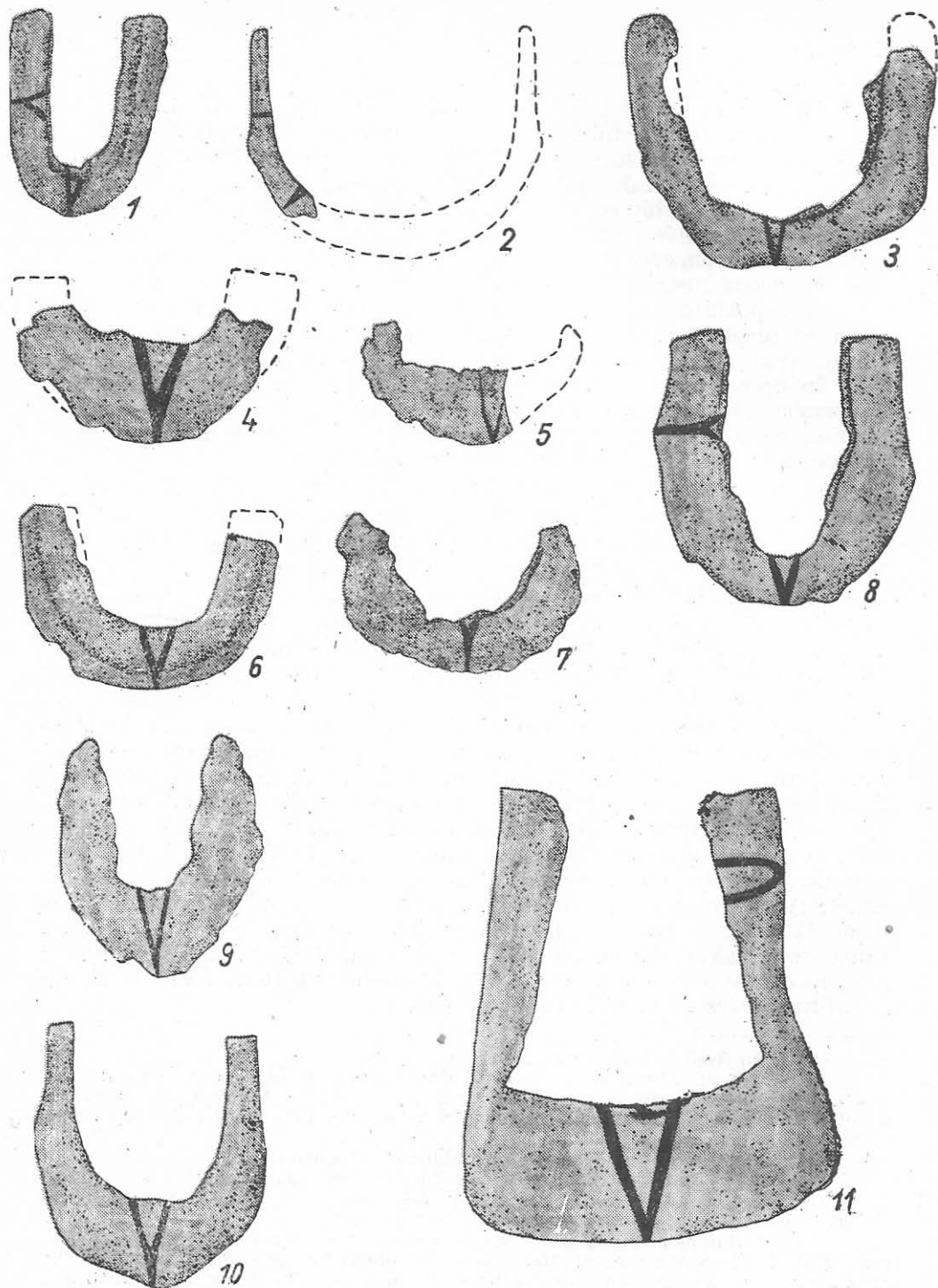

Fig. 9. Rame de fier de la hîrletele de lemn, din diferite epoci : 1. Curtuișeni, jud. Sălaj (celtic, sec. III î.e.n.); 2. Căianu, jud. Bistrița-Năsăud (roman, sec. III e.n.); 3. Obreja, jud. Alba (roman, sec. II—III e.n.); 4. Poieniști, jud. Vaslui (cultura Sintana-Cerneahov, sec. IV e.n.); 7. Dragosloveni, jud. Vrancea (sec. X e.n.); 6. Bucov-Tioca, casa 6 (a doua jumătate a sec. IX e.n.); 8. Dinogetia-Garvăn, jud. Tulcea (sec. X—XI); 9, 10. Capidava, jud. Constanța (sec. X—XI); 11. Obrejița, jud. Buzău, sec. X).

Cel mai vechi hîrleț, la care paleta de lemn era îmbrăcată cu o ramă metalică, atît vîrful cît și părțile laterale, este cunoscut la Curtuiușeni în nord-vestul țării. Rama de hîrleț de la Curtuiușeni a fost descoperită într-un mormînt de incinerare celtic (fig. 9/1)²⁵.

Acest tip de hîrleț, cunoscut de celții, ajunși pînă în nord-vestul țării noastre, nu a fost însă adoptat de daci. În nici un depozit de unelte dacice nu a apărut o astfel de ramă de hîrleț.

În epoca romană o ramă de hîrleț din fier au apărut pînă acum într-un depozit de unelte descoperit la Căianu (jud. Bistrița-Năsăud), datat în secolul al III-lea și un altul într-un depozit de unelte de la Obreja (jud. Alba)²⁶, databil în secolele III—IV (fig. 9/2, 3).

În epoca romană, alături de hîrlețele de lemn cu ramă metalică au persistat fără îndoială și hîrlețele cu tăișul de lemn, cunoscute mai înainte, pe care le-au moștenit de la daci și le-au transmis ca atare mai departe pînă în evul mediu tîrziu inclusiv.

Romanii la rîndul lor cunoșteau și ei hîrlețul cu tăișul de lemn (*palla lignea*)²⁷, care însă, datorită faptului că solul țării noastre nu conservă lemnul decît rareori și în condiții speciale, nu s-a păstrat printre materialele arheologice.

Descoperirile arheologice au scos la iveală însă hîrlețe cu partea lucrătoare din fier, un fel de cazmale — lopeți, care au putut fi folosite atît la grădînit, pentru desfundarea sau deștelenirea unor terenuri, cît evident și pentru alte lucrări gospodărești sau în scop militar (șanțuri, fortificații de pămînt, etc.).

Un astfel de hîrleț provenind din depozitul de unelte de la Moșneni-Peceneaga în apropiere de Mangalia, a fost datat în secolele I—II e.n. El are lama trapezoidală cu latura mai scurtă în partea inferioară. Pe spate avea în spre coadă o nervură în relief bine pronunțată. Coada era fixată cu ajutorul unui tub neînchis complet²⁸ (fig. 5/3).

O cazma-lopată este reprezentată și de unul din pandantivele de aur ale colierului de la Șimleul Silvaniei databil în secolul al IV-lea e.n.²⁹. Acest pandantiv reprezintă o unealtă cu partea lucrătoare pentagonală avînd laturile din partea superioară mai scurte și oblice. Tăișul său e drept, alcătuit cu laturile verticale unghiuri drepte. Pandantivul are reprezentată și coada care e prinsă într-un tub (toc), fixat de paleta părții lucrătoare a uneltei prin sudare (fig. 5/2).

²⁵ Martin Roșka, *Repertorium*, Cluj, 1942, p. 81.

²⁶ D. Protase, *Așezarea și cimitirul daco-roman de la Obreja*, Transilvania, AMN, VIII, 1971, p. 140 și fig. 8/2. George Marinescu și Al. Retegan, *Depozitul de obiecte romane de la Căianu (jud. Bistrița-Năsăud)*, SCIVA, 30, 1979, 2, p. 253, considerată greșit ca fiind cuțitoaie.

²⁷ V. Neamțu, *op. cit.*, p. 340 și bibliografia indicată acolo.

²⁸ Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, fig. 54. În unele părți hîrlețul este numit și lopată cf. (= DELRM), București, 1958, p. 363, ceea ce confirmă și funcția dublă uneori a acestei unelte de hîrleț-lopată sau cazma-lopată.

²⁹ Josef Hampel, *A régibb középkor (IV—X sz.) a magyar honban*, Budapest, 1897, I, pl. XIV/u; Artur Haberlandt, *Ergologisches und Mythologisches zur Schatzkette von Szilagy-Schomlau*, Jahreshelte d.österr. Archäologischen Instituts, 41, 1954, p. 104; Radu Florea și Ion Miclea, *Tezaurul transilvănen la Kunsthistorisches Museum din Viena*, București, 1979, p. 50 (considerat ca lopată) și fig. 95. Un hîrleț similar e reprezentat într-o pictură medievală de la Vatra Moldoviței cf. V. Neamțu, *op. cit.*, p. 338, fig. 4.

Un hîrleț de fier de o formă curioasă a cărui lamă are trei colțuri, unul mai mare în partea inferioară și două laterale, provine de la *Sucidava*³⁰. Coada era fixată într-un tub neînchis complet. Pentru o mai bună fixare a cozii servea o bandă metalică, care lega, în partea superioară, cele două părți, incomplet închise, ale tubului (fig. 5/6).

Rama de fier de la un hîrleț, descoperită la Poieniști provine din așezarea aparținînd culturii Sintana de Mureș-Cerneahov din secolul al IV-lea (fig. 9/4). Un exemplar similar s-a descoperit și în așezarea de tip Sintana-Cerniașov de la Valea Seacă (jud. Vaslui)³¹.

În secolele V—VIII nu au apărut pînă acum rame de fier de la hîrlețe de lemn pe teritoriul țării noastre.

Ca și săpăligile ramele de hîrleț apar mai frecvent tot începînd cu secolul al IX-lea. O ramă de hîrleț din fier apare la Bucov-Tioca printre dărîmăturile casei nr. 6, datată în a doua jumătate a secolului al IX-lea³² (fig. 9/6).

Două exemplare datate în secolul al X-lea provin din depozitul de unelte și arme de la Dragosloveni³³ (fig. 9 5, 7).

O ramă de hîrleț, databilă tot în secolul al X-lea a apărut și într-un depozit de unelte descoperit la Obrejița³⁴.

Spre deosebire de ramele de hîrlețe de la Bucov-Tioca și Dragosloveni a căror tăiș descrie un arc de cerc, rama de hîrleț de la Obrejița are tăișul drept și laturile ușor aduse spre interior (fig. 9/11). Putem spune astfel că în timp ce paleta de lemn la primele hîrlețe era semicirculară, hîrlețul de la Obrejița avea o formă ușor trapezoidală.

O ramă de hîrleț, databilă în secolele X—XI a ieșit la iveală și la Garvăn-Dinogetia³⁵. Tăișul său descrie un semicerc, el continuă cu o parte mai adusă spre interior cu ajutorul căreia tăișul se fixa mai bine pe paletă (fig. 9/8).

Două rame de hîrleț tot în secolele X—XI provin de la Capidava. Una are forma literei „U” cealaltă are forma unui oval alungit, tăiat pe jumătate, cu capetele părților laterale mai înguste și retrase spre

³⁰ D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. III-a, București, 1968, p. 73 (unde autorul amintește mai multe hîrlețe și lopeți prost conservate descoperite la *Sucidava*) și fig. 12/1, p. 74. Hîrlețul de la *Sucidava* e datat în secolul al V-lea e.n.

³¹ Radu Vulpe, *Săpăturile de la Poieniști*, Materiale, I, București, 1953, p. 305. După ceramică așezarea în care apare unealta aparține culturii Sintana de Mureș-Cerneahov, nu secolului al III-lea, cf. în același sens și Gh. Bichir, *Unele observații cu privire la necropolele de tip Poieniști din Moldova și relațiile acestor necropole cu lumea sarmată*, SCIV, 12, 1961, 2, p. 263; V. Pallade, *Comunicare*, Tîrgoviște, 1980, despre cercetările de la Valea Seacă, jud. Vaslui.

³² Maria Comșa, *Cultura materială veche românească. Așezările din secolele VIII—X de la Bucov-Ploiești*, București, 1978, p. 45, fig. 30/9, p. 48.

³³ Maria Comșa și Gh. Constantinescu, *op. cit.*, p. 428, fig. 2/3, 6, la care se mai adaugă încă un exemplar fragmentar, cf. p. 429.

³⁴ Depozitul a fost descoperit de prof. V. Buzoianu, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru că ni l-a cedat spre studiere.

³⁵ Gh. Ștefan și colab., *Șantierul Garvăn (Dinogetia)*, SCIV, III, 1952, fig. 11/1, p. 359; I. Barnea, *Meșteșugurile în așezarea feudală timpurie de la Garvăn*, SCIV, VI, 1—2, 1955, fig. 1/2, p. 103; Eugen Comșa în *Dinogetia*, I, București, 1967, p. 59, fig. 36/4. La exemplarul publicat se mai adaugă încă două rame de hîrleț fragmentare, aproximativ de aceleași dimensiuni cu exemplarul reproduș în lucrările indicate mai sus, cf. *Ibidem*, p. 63.

interior. Partea inferioară este mai lată și se termină într-un unghi cu vârful ușor rotunjit³⁶ (fig. 9/9, 10).

În sfârșit, încă din timpuri străvechi (chiar din epoca neolitică) au fost folosite diferite tipuri de săditoare sau plantatoare (?) din os (^{36 a}) sau mai ales din lemn. Acestea din urmă nu ni s-au păstrat printre materialele arheologice dar sînt cunoscute etnografic (fig. 10).

În unele complexe arheologice au fost descoperite și semințe de legume. Astfel în așezarea dacică de la Cetățeni-Argeș au ieșit la iveală semințe de năut³⁷ iar în cea de la Tilișca-Sibiu, resturi de leguminoase carbonizate^{37 a}.

La Histria într-o locuință datată în secolul al VI-lea au apărut cereale și semințe de legume carbonizate. Au fost identificate 5637 semințe întregi (75,4 gr) și 8031 (52,4 gr) de boabe de linte (*Lens esculenta* varietatea *microspermae*)³⁸.

În așezarea de la Bucov-Tioca în depunerile începînd cu mijlocul secolului al IX-lea și pînă la începutul secolului al X-lea analizele sporopolinice au identificat și un procent de 2,6 de polen aparținînd unor plante leguminoase³⁹.

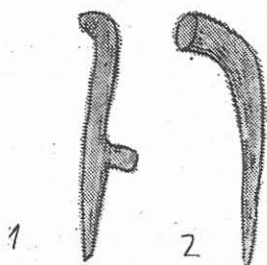

Fig. 10. Plantatoare (= săditoare) actuale din lemn: 1. după Dicț. expl. al I. rom., București, 1975, p. 995, fig. 5 stînga; 2. Bihor.

³⁶ P. Diaconu, în *Capidava*, I, București, 1958, fig. 117/2, p. 234, un hîrleț de lemn (avînd paleta de o formă deosebită) cu o ramă de fier apropiată ca formă se afla în 1922 Muzeul Etnografic din Cluj, cf. C. S. Nicolăescu-Plopșor, *op. cit.*, fig. 1/, la noi fig. 8/6. R. Florescu, N. Cheluță-Georgescu, *Săpăturile de la Capidava*, Pontica, VII, 1974, p. 431 și p. 434, pl. IV/7.

^{36 a} I. Barnea, *op. cit.*, p. 113; Eugen Comșa în *Dinogetia*, I, p. 63.

³⁷ Flaminio Mirțu, *Cu privire la alimentația geto-dacilor din așezarea emporium de la Cetățeni-Muscel*. Sesiunea de comunicări științifice a Muzeelor de Istorie, decembrie, 1964, I, București, 1971, p. 311 și 313—314. La romani năutul era folosit prăjit, ca mîncare de legume pe lingă plăcintă cu brînză, sau se vindea fiert pe străzi, cf. Nicolae Lascu, *op. cit.*, p. 237. Nu ar fi exclus ca o întrebuintare similară să fi avut și la daci.

Semințele de năut prăjite, ca surogat de cafea au fost folosite abia în evul mediu sub influența turcească, ceea ce ar explica și adoptarea de către români a numirii turcești (năut — *tc. nohut*).

^{37 a} Mihail Macrea, Oct. Floca Nicolae Lupu, Ion Berciu, *Cetățile dacice din sudul Transilvaniei*, București, 1966, p. 40 (provenite din săpăturile executate de Nicolae Lupu). Folosirea zarzavaturilor în hrana geților este atestată și de izvoarele scrise (încă în preajma anului 300 i.e.n., în vremea lui Dromichaites) cf. Diodor din Sicilia, *Bibliotheca*, XXI, 12, 5 în *Izvoarele Istoriei României*, I, București, 1964, p. 197.

Gr. G. Tocilescu, în lucrarea *Dacia înainte de romani*, București, 1880, p. 398 (sprijinindu-se pe studiul lui V. Hehn, *Kulturpflanzen und Haustiere*, ed. III-a, Berlin, 1877, p. 181 și 187 și urm., ca și pe izvoarele scrise) consideră că unul din alimentele de bază la geți și daci îl constituia lîntea, iar ca aliment și totodată condiment foarte important era folosită ceapa și usturoiul.

³⁸ Marin Cîrciumaru și Edith Ionescu, *Semințe de cereale și leguminoase din așezarea de la Histria (Secolul al VI-lea e.n.)*, SCIV, 28, 1977, 2, p. 267 și p. 268, fig. 1/4.

³⁹ Marin Cîrciumaru, *Analiza polinică a stratelor de la Bucov (jud. Prahova)*, SCIV, 23, 1972, 3, fig. 2.

În sfârșit în așezarea de la Garvăn-Dinogetia au apărut boabe carbonizate de mazăre (*Pisum sativum*), bob (*Vicia faba*) și linte (*Lens esculenta*)⁴⁰.

Pentru a putea stabili cât mai exact vechimea și continuitatea preocupărilor de grădinărit pe teritoriul țării noastre vom corobora datele arheologice cu datele pe care ni le poate oferi lingvistica⁴¹.

Vom începe mai întâi cu originea numirilor diferitelor unelte. Astfel sapă < lat. *sappa*; a săpa, — are < lat. *sappare*.

Romanii aveau un fel de săpăligă numită *raster*, *rastrus*, *rastrum*, care avea două sau patru coarne și servea la desțelenit. Acest fel de săpăligă și numirea ei nu s-a păstrat în l. română, dar în Transilvania s-a păstrat unealta (fig. 7/1). De asemenea, există încă la daci (Grădiștea Muncelului) și în epoca romană (Mărculeni) o unealtă combinată avînd pe o parte o sapă sau săpăligă iar pe partea opusă două coarne (= *raster* cf. fig. 3/7 și fig. 4/9). Acest tip de unealtă e folosită la grădinărit în unele părți ale țării (mai ales în vest) pînă azi⁴² (fig. 7/2, 3).

Numirea de hîrleț provine din sl. *rylici*. În unele regiuni hîrlețul se numește și lopată ce provine din sl. *lopata*, care inițial a desemnat foarte probabil o cazma-lopată de tipul celor romane. Numirea de tîrnăcop provine din paleoslavă (cf. bg. *tárnăkop* și sb. *trnokop*).

Originea numirilor de legume ne dau și ele date în legătură cu vechimea grădinăritului. Numirea de legumă-e provine din lat. *legumen*. În unele părți din vestul țării se folosește și numirea de verdețuri care poate fi pusă în legătură cu lat. *viridia* care înseamnă același lucru⁴³.

Numiri de legume de origine dacică avem varză, mazăre, mărar (cf. alb. *maraj*) și păstăie (cf. alb. *pishtaië*), leurda s. leorda (= aiul de pădure) este probabil de origine tracică⁴⁴.

Mirodie, numire folosită mai ales în Oltenia pentru pătrunjel sau o specie de pătrunjel (care provine din grecescul *mirodia*), cimbrul (care provine din grecescul *Thimbros*), țelina de cîmp (*Selinon Agrion*), menta (*Kalamintea*, *Kalamintie*) reprezintă numiri grecești adoptate de daci, de la care s-au păstrat pînă în zilele noastre.

O serie de numiri de legume, folosite în vechime sînt, de origine latină⁴⁵. Astfel curechi, curit' (< *currechium* sau *cauliculum*); favă, o specie de bob (< *faba*); fasole (< *phaseolus*); linte (< *lens-tis*); pur, o specie de usturoi (< *porrum* = *Allium rotundum*) ai, în unele părți din Transilvania și în vestul țării = usturoi (< *alium*); diferite specii de pepeni, în Moldova și Bucovina inclusiv castraveții care se numesc

⁴⁰ Eugen Comșa în *Dinogetia*, I, p. 62—63.

⁴¹ Originea diferitelor numiri de unelte pentru grădinărit ca și a numirilor de legume am luat-o din DELRM, cf. vocile respective.

⁴² Cf. DELRM, *săpăligă*, p. 740, cf. și mai sus nota 19.

⁴³ Din limba tracică provine probabil și bg. *levurda*.

⁴⁴ C. Váczy, *Nomenclatura dacică a plantelor la Dioscorides și Pseudo-Apuleius* (III), AMN, VIII, 1971, p. 119 și 123. La p. 119 nr. 27 e amintită și o plantă cu numele Horminon Hemurion, o specie cultivată din fam. leguminoaselor (*As-trapalus* ?).

⁴⁵ Pentru cititorii mai puțin familiarizați cu semnele utilizate în lingvistică ne simțim obligați să explicăm următoarele semne pe care le vom utiliza repetat: < provine din... (de ex. l. latină, slavă etc.) * cuvînt presupus, neatestat scris.

tot pepeni (< *pepo* - *onis*); cucurbătă, curcubătă = dovleac în unele părți din Transilvania și în vestul țării (< *curcubita*); păsulă = fasole (< *pisum*); ceapa < *caepa*);⁴⁶ lăptuca, o specie de salată (< *lactuca*); ridiche (roșie) (< *radicula*); păstirnac (< *pastinaca*)⁴⁷; cicoare (< *cichoria*, în lat. clasică *cichorium*); nap, varietate de sfeclă (< *napus*); leuștean > *liquisticum*, care provine probabil din gr. *liquisticon*); pătrunjel (*petroselinum*)⁴⁸; hamei, hămei (< *humulus*) etc. Probabil tot de origine latină este și numirea regională din vestul țării de ludaie pentru dovleacul galben de copt⁴⁹. În sfârșit, teacă (= fasole verde) < lat. *theca*.

Numiri de legume de origine slavă sînt: morcov (< *markov*); sfeclă (< *sfeklo*) bob (< *bobŭ*); hrean < *hrenŭ*); muștar (< *muștar*); mac (*makŭ*); măcriș, macrici (cf. bg. *mokreš*); lobodă (< *Sl. loboda*); știr (cf. bg. și sl. *štir*)⁵⁰; ștevie (cf. bg. *štavej*; sb. *štavelj*); lubeniță lebeniță = pepene verde (< sl. *lubenica*); tigvă, specie de dovleac (cf. bg. sb. *tikva*); rapiță (< sl. *rapica*); praz (cf. bg. *praz* < gr. cf. lat. *prasinus*, = q-um < gr. *prasinos*) = verde ca prazul).

În evul mediu tîrziu au mai intrat în l. română și numiri de legume de origine turcească și neogrecă⁵¹.

★

În urma celor arătate mai sus putem trage următoarele concluzii :

Primele trei tipuri de sape sau săpăligi din epoca dacică le regăsim sub aceiași formă sau puțin schimbate și în epoca romană. Probabil că a persistat și tipul al patrulea dar pînă acum nu a fost surprins în depozite sau în complexe.

Acesta dovedește că s-a păstrat din epoca preromană în epoca romană atît ocupația cît și populația care o practica. Romanii au introdus însă și tipuri de sape deosebite de cele dacice (fig. 4/5-9; fig. 5/4, 5, 7).

Deși, pînă acum în secolele V—VIII nu au apărut unelte pentru săpat în teritoriul de la nord de Dunăre, faptul că s-au păstrat, atît

⁴⁶ Marea varietate a soiurilor autohtone de ceapă de pe teritoriul țării noastre dovedește fără îndoială și marea vechime a cultivării acestei plante.

⁴⁷ Cf. și bg. *păstirnac*. Numirea latinească a acestei plante e posibil să fi pătruns în l. română prin filieră sud-slavă.

⁴⁸ Cf. ceh. petr(u)žel și magh. *petrenzseljem*. Nu ar fi exclus ca numirea de pătrunjel să fi pătruns în l. rom. prin filieră vest slavă, slavii de vest luînd-o din latină.

⁴⁹ Cf. și sl. *chumeli*.

⁵⁰ Știrul este cunoscut încă din antichitate. La *Dioscorides* și *Pseudo Apuleius* el e amintit cu numele gr. *Bliton* și lat. *Blitum*, precum și sub forma dacizată blis. În Grecia antică și probabil și la daci e folosită ca plantă alimentară cf. C. Váczy, *op. cit.*, p. 116.

⁵¹ Sub influența turcească au pătruns în l. română numirea de zarzavat și numiri de legume ca : bostan = dovleac (care a ajuns în l. română prin filieră slavă sudică); harbuz = pepene verde; bame; ludaie turcească; chimen, specia *Cuminum Cuminum* (tc. *kymion*), năut, reg. năhut, (tc. *nohut*) pentru amestec în cafea. Cu ei pătrund diferitele soiuri de ceapă; arpagik, hajmele (= ceapă mărunță), etc.

Influenței neogrecești îi datorăm probabil noi specii de fasole (negr. *fasoli*), conopida (neogr. *konupidi*); salata (neogr. *salata*); țelina (neogr. *selinon*); chimen, chimion, specia *Carum cerbi* (neogr. *kimion*).

numirea de origine latină de săpă (< *sappa*), verbul a săpa (< *sappare*) ca și apariția în secolele IX—X a unor tipuri de sape care își trag originea fie din sapele sau săpăligile dacice (fig. 6/1-3, 5), fie din cele romane (fig. 6/4, 6, 8), înseamnă că această ocupație a continuat fără întrerupere în tot decursul mileniului I, și mai târziu pînă în zilele noastre.

Pe baza observațiilor etnografice pe care le-am putut face am constatat că săpăligile și sapele de tip dacic continuă în zona piemontană a Munteniei (Prahova)⁵² pînă azi, în timp ce sapele și săpăligile folosite în zona de cîmpie a Munteniei au la bază tipuri romane.

Tot uneltele romane au la origine și sapele și săpăligile folosite în Dobrogea, Transilvania și în părțile de vest ale țării (fig. 7).

Hîrlețul de lemn cu ramă de fier s-a răspîndit în provinciile romane Dunărene fiind preluat de la celții din Europa Centrală. După cum am văzut acest tip de unealtă, necunoscut de daci, apare în epoca romană și în provincia Dacia (Căianu, Obreja) iar de aici se răspîndește și la populațiile din afara provinciei unde îl întîlnim (Moldova de sud la Poienești și Valea Seacă, transmis în secolul al IV-lea prin intermediul populației autohtone.

Deși acest tip de unealtă exista încă din secolele III—IV pe teritoriul Daciei, numirea hîrlețului este de origine slavă (apuseană), ceea ce presupune că prin slavii apuseni, care le-au preluat și ei de la celți, au fost introduse tipuri noi de hîrlețe, fapt care a determinat generalizarea numirii slave. Budacul a fost răspîndit tot de slavi.

Tîrnăcopul care inițial era o unealtă folosită de daci (săpă-tîrnăcop), după cum arată și numele său⁵³, a fost răspîndit de vechii slavi, el fiind documentat rar printre uneltele romane. Tîrnăcopul apărut în castrul roman târziu de la Gornea⁵⁴ e deosebit ca formă de cele din epoca feudală timpurie.

Originea numirilor de legume arată că dacii aveau preocupări sistematice de grădinărit prin ei transmițîndu-se o serie de plante (mazărea, bobul, linte) care erau cultivate încă din epoca neolitică⁵⁵, cărora, probabil în vremea traco-dacilor (sec. VI î.e.n. — I e.n.) li s-a adăos varza, mărarul, cimbrul și altele.

Romanii au avut un rol important în dezvoltarea grădinăritului în Dacia și în ținutul dintre Dunăre și mare. Astfel se explică, după noi, păstrarea tipurilor de unelte romane pînă în evul mediu și chiar pînă în zilele noastre⁵⁶, ca și păstrarea numirii de origine latină la legu-

⁵² Săpăligi cu trunchiul gros și cu muchia (ceafa) masivă, foarte apropiate de săpăligile dacice (folosite probabil mai ales în zonele piemontane pentru terenuri mai pietroase), am avut prilejul de a vedea la Slon-Prahova. Credem însă că acest tip de unealtă are o răspîndire mult mai largă în zona carpatică.

⁵³ Tîrnăcop tîrn <sl. *trunu* = praf (?) + *kop* < *kopati* = a săpa.

⁵⁴ Niculae Gudea, *op. cit.*, p. 81, XIII/d și fig. 44/1.

⁵⁵ Eugen Comșa, *op. cit.*, nota 7 și 64.

De asemenea la Vădastra Cezar Bolliac a descoperit semințe carbonizate de lîntîsoară, susan și meiu cf. Trompeta Carpaților, nr. 1255 anul 1876 și la Grigore Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880, p. 295.

⁵⁶ Unele unelte folosite de traci și de romani la grădinărit și mai ales în viticultură, au fost preluate și de slavii care s-au așezat în Peninsula Balcanică, deși aceste unelte poartă numiri de origine slavă.

mele de bază ca : ceapa, linte, curechiul, cucurbetele, lăptuca, ridichea, aiul, usturoiul, pepene, etc.

Slavii au adăos și ei unele legume importante cum sînt morcovii, sfecla, castraveții (anumite specii mai nordice), lubenițele (= anumite specii de pepeni verzi), macul, hreanul, etc.

Este de menționat faptul că în afară de slavi nici o altă populație migratoare din mileniul I nu a influențat populația autohtonă în ceea ce privește grădinăritul.

Din cele expuse mai sus reiese că începînd cu epoca dacică și continuînd în tot decursul mileniului I e.n. grădinăritul ocupa un loc destul de important printre ocupațiile practicate de populația autohtonă, care în diferite perioade istorice a fost influențată, după cum am văzut, și de alte populații.

Studiul atent al grădinăritului, alături de studiul altor ocupații, dovedește odată în plus continuitatea populației autohtone de-a lungul veacurilor în zona carpato-dunăreană.

LE JARDINAGE SUR LE TERRITOIRE DE LA ROUMANIE AU I-er MILLÉNAIRE DE N.È.

(Resumée)

Dans cet article, l'auteur s'occupe des différents outils (bêches, serfouettes, hoyaux, pelles, houes, planteurs, pics, etc) employés pour le jardinage, par les daces, par les romaines de la Dacie et de la Scythie Mineure, ainsi que par les Daces restés en dehors de ces provinces, et ensuite à l'époque postromaine jusqu'au commencement du II-e millénaire de n.è.

En tenant compte de l'origine (dace, latine ou slave) des noms des légumes, on a pu constater que les daces ont eu des préoccupations systématiques pour la culture des légumes. Ensuite les romains ont eu un très important rôle dans le développement du jardinage en Dacie et en Scythie Mineure. Ainsi on peut expliquer l'origine latine des noms roumains pour les principales légumes utilisées dans le ménage. Pendant la deuxième moitié du Ier millénaire de n.è. les slaves ont ajouté au fond légumicol autochton des nouvelles sortes des légumes d'origine nordique et le vocabulaire roumain s'est enrichi avec leurs noms.

Les données exposés nous mènent à la conclusion que le jardinage, ainsi que des autres occupations (pomiculture, viticulture etc.), témoigne la continuité de la population autochtone pendant le Ier millénaire de n.è. dans la région carpatho-danubienne.

ERATA

la pag.	rîndul	înloc de	se va pîti
15	13 de jos	profitului	profilului
18	15 de sus	Daicovici	Daicoviciu
19	17 de sus	viitorului. Veacul	viitorului, veacul
32	23 de sus	meninînd	mentionînd
39	16 de sus	meninerea	mentionarea
52	28 de sus	Cirs	Criş
55	4 de jos	fals	falls
60	20 de sus	sincromă	sincronă
62	2 de jos	Behachtungen	Betrachtungen
63	14 de jos	Trojanischer	Trojanische
71	9 de jos	nota 44	nota 45
84	2 de sus	nota 115	nota 135
86	19 de sus	Под	Под
89	14 de jos	nord-vest	sud-vest
104	11 de jos	220-283 î.e.n.	220-183 î.e.n.
130	1 de sus	producători	eponimi
171	20 de sus	unui unghi	un unghi
173	13 de sus	nota 81	nota 18
249	1 de jos	$\chi(\rho\lambda\tau\delta\sigma)$	$\chi(\rho\lambda\tau\delta\sigma)$
288		figura invers	
296	7 de sus	nota 12	nota 21
296	1 de jos	nota 03	nota 30
298	10 de sus	culturii	cultului
315	25 de jos	fugativ	fugavit
360	7 de sus	Surus	Surus
371	5 de sus	Custurea	Custorea
376	3 de sus	Opoit	Opoit